

Hoe klinkt de taal van de natuur?

Joannes Késenne

“Bezoek van een schilder die me vertelt hoe hij in Zuid-Frankrijk op een avond een bezoek bracht aan een blinde, die hij alleen aantrof, in het pikdonker; hij kon het niet laten medelijden met hem te hebben en te vragen of het bestaan draaglijk was wanneer men het daglicht niet ziet. ‘U weet niet wat u mist’, luidde het antwoord van de blinde.”

E.M. Cioran

Indien de natuur zou kunnen spreken, wat zou het mensdom dan niet allemaal te horen krijgen? Uiteraard is dit een surreële vraag. Niettemin overvalt ze me bij de reeks *Suspicious landscapes* van Johan Clarysse. Van de natuur weten we dat ze zwijgt als vermoord. En wellicht daarom ook heeft onze indrukwekkende geschiedenis aan landschapsschilderkunst niet anders dan geprobeerd haar aan de praat te krijgen: van Giorgione en Titiaan, over Tintoretto, Poussin, Lorrain, Turner, Constable, tot Friedrich en Cézanne. Maar ook een geschilderd landschap blijft de uitdrukking van de menselijke blik en is nooit puur natuur. Wel te verstaan: een zwijgende kunstvorm die probeert de zwijgende natuur de bek open te breken. Kan het nog meer paradoxaal klinken?

De kunstenaar moet zich van deze ongerijmdheid bewust zijn geweest toen hij deze reeks bij mekaar borstelde. Hij overschrijft zijn zeestormen, verstilte wateren, onbewoonbare ijsbergen, onherbergzame sneeuw- en berglandschappen met opschriften die herinneren aan de banderolles (de spreukbanden door engelen gedragen) waarmee renaissancekunstenaars moraliserende boodschappen toevoegden aan hun beeldvorming. Maar bij Clarysse lijken de uitspraken te functioneren als voice-overs. In tegenstelling tot de verwachting dat daarmee het beeld er duidelijker op zou worden, vergroot hij alleen maar het raadsel. Er ontstaat hier een bijzondere verhouding tussen taal en beeld.

Op het eerste gezicht wordt zoiets als de spreekwoordelijke zuiverheid van de natuur uitgespeeld tegen de bezoedeling van de cultuur. En uiteraard zijn we inmiddels in deze postmoderne tijden haast mentaal murw gemasseerd door zoetgevooisde herinneringen aan de ontsnapping uit cultuur die wilde natuur ons zou kunnen bieden in overlevingstochten, avonturen op de skilatten, alpinisme, rafting, bergtochten in de Himalaya, enz. Omdat we ons eigenste Europa hebben dicht geplaveid met bewoning en straten, lonkt de open natuur van verre oorden.

Wanneer we de teksten even wegzappen, zouden we de beelden meteen associëren met de opwarming van de aarde, het wegsmelten van de ijsmassa's en gletsjers, de vervuiling van de oceanen. Op die manier behoeft het beeldmateriaal zelfs geen context, want wij zijn reeds zodanig voorgeprogrammeerd door de gangbare

beeldcultuur dat, in de feiten, de beelden reeds op zich tekst zijn. De context en het beeld zijn dermate verweven, dat slechts een andere kijkwijze, waarbij we de knop moeten omdraaien, ons kunnen losweken uit deze familieverwantschap. Het is daartoe dat de schilderkunst van Clarysse ons uitnodigt. Want schilderen is geen mislukt spreken. Schilderen maakt zichtbaar wat daarvoor onzichtbaar en onuitgesproken is gebleven. We kijken niet naar een schilderij zoals naar een object. Onze blik dwaalt doorheen het doek zonder dat een woord haar een halt kan toeroepen.

Ik voel in de landschappen van Clarysse vooral de geest van Cézanne. In *Le doute de Cézanne* verwoordt Maurice Merleau-Ponty dit puntig: “La peinture de Cézanne (...) révèle le fond de nature inhumaine sur lequel l’homme s’installe.” Het gaat over de onmenselijkheid van de natuur tegenover de wijze waarop de mens bezit neemt van de natuur, deze bewoont, zich erin installeert.

Naar lacaniaanse termen vertaald: in het werk van Clarysse zijn we overgeleverd aan het radicale gemis aan overeenkomstigheid tussen de talige orde en de reële orde. Taal staat haaks op het zijn. Vooral de suggestie van romantische verten in zijn werken verscherpen die afstand tussen cultuur en natuur. Ik herinner me nog goed hoe de joodse filosoof Levinas, na zijn voordracht aan de Alliance Française te Gent (ergens in de jaren '70), antwoordde op de vraag van een filosofiestudent: “Is uw God verzoenbaar met de heideggeriaanse ontologie?” Levinas antwoordde: “Het zijn bij Heidegger beschrijft een ontmenselijke wereld, leeg, troosteloos en verlaten. Zo heeft mijn God hem niet achtergelaten.” Met andere woorden: tot de wereld en soi hebben we geen toegang. Ook de schilderkunst niet. De talige uitspraken die Clarysse over zijn beelden uitstrijkt, wekken bevreemding op. Hoezeer ze ook als cliché overkomen, of uit een historische context zijn gejat, ze zweven in het ijle. Het zouden stemmen kunnen zijn of echo's van één of andere boosaardige oergod. Er is geen natuurlijke grond voor het symbolische. De talige slogans komen absurd over of verwijzen naar contexten waarmee de beelden geen enkele connectie vertonen. Maar niettegenstaande verlenen de woorden toch zin. Het is een extreme vorm van bevraging en scepticisme met betrekking tot de inhoud van de uitspraken. De betekenis van de uitspraken wordt uitgehold. Ze lijken de grond te hebben verloren, die ze eigenlijk nooit gehad hebben.

Wanneer bijvoorbeeld *deus patria familia* verschijnt tegen de achtergrond van een oversneeuwd berglandschap, worden we teruggeworpen op wat essentieel van waarde is in het leven. Wat is er van waarde? Een god, het vaderland of de familie. Of dit allemaal tegelijkertijd? Of niets daarvan? Maar wat wanneer *It must be love* in beeld komt. Onmiddellijk voelen we ons gedwongen te surfen op de golven van ons eigen liefdesleven. Geeft Clarysse ons te zien wat we lezen of menen te zien in de wolken?

Heel even lijkt het landschap zichzelf te verdedigen, zoals in *Je suis aussi paysage*. Horen we hier een stem zoals een psychoticus die ingefluisterd krijgt uit het niets? Of is het niet veeleer een uitspraak die de toeschouwer verbouwereerd opwerpt tegen de natuur: “Helaba, ik ben ook landschap, ik ben ook natuur, ik heb ook een lijf !” Met andere woorden: het gevoel dat we kunnen hebben dat de dingen ons

aankijken.

Het landschap gaat vaak tekeer tegen de economische crisis, zoals bij de slogan van de Christophor Banks Corporation: “CBK never sleeps” . Of zoals bij: “Invest with confidence”, “The world’s local banc”, “Worldclass, worldwide”. Maar evengoed figureren ideologische uitspraken als oneliners tegen de achtergrond van sneeuw. Toen de Amerikaanse president John Kennedy na de oorlog Duitsland bezocht, deed hij de beroemde uitspraak: “Ich bin ein Berliner”. Dat hij één van hen was, veegde de spons over de Tweede Wereldoorlog. Hier laat Clarysse voelen hoe de berg en de zee evengoed tot de mensenwereld behoren. Of hoe de psychoanalyticus Sigmund Freud, ondanks zijn niet aflatend onderzoek naar de ziel van de andere sekse, zich bleef afvragen: “Was will das Weib?” Wat wil dat andere wezen, dat donker continent, die onoverwinnelijke berg, wat wil die van ons?

De relatie van taal en beeld ondergaat in het werk “dream maerd” - niet toevallig - een omkering. Uiteraard wordt de volgorde van de letters hier omgekeerd, maar suggereert de kunstenaar hiermee niet tegelijkertijd de omkeerbaarheid van taal en beeld. Kan taal het beeld spiegelen? Het grafisch taalteken is immers al evengoed een beeld.

Een eenmalige kunsthistorische referentie zoals Icarus is lost kan een houvast bieden. Maar wat overheerst is het systeem van palimpsest. Wat de taal overschrijft is nooit wat in het beeld aanwezig was of is. Wat taal doet is inlezen op het beeld. Zonder dit inlezen is er zelfs geen beeld. Dit inlezen wordt in deze door de kunstenaar aangegeven. Hij neemt de toeschouwer bij de hand. Clarysse plaatst de toeschouwer voor een vraagteken: moeten we dit beeld lezen vanuit het opschrift, of moeten we het opschrift lezen vanuit het beeld? De zaak is dat niemand het beeld, na de lezing van het opschrift, nog kan lezen alsof het opschrift er nooit zou hebben gestaan. In feite vervult het opschrift een verdubbeling van de culturalisatie van het beeld. Het schilderij is de zelfafbeelding van de cultuur als landschap en het opschrift is de symbolisering van het gecultiveerde landschap. Dit zegt iets over de wijze waarop we allemaal zijn in aanraking gekomen met taal in de loop van ons leven. Vanaf het moment dat we hebben leren spreken, zijn we de voeling met het reële voorgoed verloren. We hebben de onschuld van de oorspronkelijke ervaring verloren. Het eerste is voor altijd voorbij, veroordeeld als we zijn om het steeds weer terug te willen vinden.

In deze zin schrijft het artistiek project van Johan Clarysse zich in binnen het brede, filosofische debat over de verhouding natuur versus cultuur : enerzijds behoren wij objectief tot de natuur, we zijn er evolutionair integraal mee verbonden, maar anderzijds staan we er subjectief op radicale wijze buiten en tegenover. En in dit spagaat zitten wij mensen tegelijkertijd. De natuur kijkt ons aan, terwijl we haar bekijken. Wat is er dan te zien? De blinde van Cioran leeft in het rijk van de verbeelding, terwijl de bezoeker ziende blind is. Misschien willen de bergen en zeeën van Clarysse wel zeggen: “U weet niet wat u mist !

Joannes Késenne, Dr. kunstpsychologie